

Stanko ANDRIĆ

Grabovo i Bijela. Benediktinski samostani svete Margarete

- Hrvatski institut za povijest –
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod,
2021., 260 str.

Kao drugi volumen u okviru serije *Monasticon Slavonicum, Sirmiense et Baraniense*, nakon monografije o Benediktinskom samostanu Rudina, Stanko Andrić donosi monografiju o dvama benediktinskim samostanima svete Margarete, koji su se nalazili u Grabovu i Bijeloj¹. Monografija je izdana u nakladništvu Hrvatskoga instituta za povijest – Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje 2021. godine. Sadržajno obuhvaća *Predgovor* (7–9), dvije velike cjeline: **I. Benediktinski samostan svete Margarete u Grabovu** (11–44) s jedanaest poglavlja te **II. Benediktinski samostan svete Margarete u Bijeloj** (45–167) s dvadeset i osam poglavlja, zatim *PRILOGE* (169–218), *Bibliografiju* (219–235), sažetak na engleskom (237–243), *Kazalo zemljopisnih imena* (245–252) te *Kazalo osobnih i obiteljskih imena* (253–260).

U *Predgovoru* (7–9) autor objašnjava razloge pisanja jedne monografije o dvama samostanima, njihovu geografsku udaljenost te uvodi čitatelja u temu povezanosti benediktinskih samostana

svete Margarete u Grabovu i Bijeloj, pritom ističući da je pristup istraživanju te teme temeljio na metodi *ad fontes*.

Cjelina **I. Benediktinski samostan svete Margarete u Grabovu** (11–44) započinje poglavljem *Zagonetni lokalitet »Grab« ili »Garab«* (11–15) u kojem se opisuju problemi starije historiografije vezani za ubiciranje toga samostana te se naglašava da je najvjerojatnije riječ o selu Grabovu u Srijemu. Sljedeće poglavlje, *Najstarija isprava: spor oko zemlje Szekaróne* (15–21), obuhvaća raspravu o, ponajprije, topografskim podacima iz najstarije isprave o samostanima datirane u 1234. godinu, koju je izdao kaločki nadbiskup Ugrin ili Ugolin od roda Csák. U poglavlju *Najstarija isprava: podaci o prvim patronima samostana* (22–26) govori se o Jakovu i Petki, iz roda Tibolda, koji su bili patroni samostana, načinu na koji su postali patroni, kao i tumačenjima podataka iz izvora kod drugih historioografa. Slijedi poglavlje *Samostanski posjed pokraj zemalja Ivanke Veličkoga* (26–27) u kojem se objašnjavaju vlasnički odnosi posjeda oko samostanskoga. *Zamolba beogradskog biskupa Pavla* (27–29) poglavlje je u kojem autor donosi činjenicu da se nakon isprave iz 1250. godine vijesti o samostanu javljaju tek 1319. i 1332. godine, iz koje je izvor, odnosno molba beogradskoga biskupa Pavla, koji zbog financijskih problema traži od Pape da mu dodijeli samostane. Iz te molbe vidi se da je Bijela podvrgnuta Grabovu te da je ondje nekakav opat Stjepan, kojega narod zove »ludi« ili

¹ Deklinacija po uzoru na autorovu u monografiji. Andrić, *Grabovo i Bijela*, 9.

»slaboumni«, a nije primio svete redove. Sljedeće poglavlje, *Samozvani opat Stjepan* (29–31), detaljnije govori o Stjepanovoj uzurpaciji samostana, ali i o beogradskom biskupu Pavlu, koji se nije brinuo o samostanima koji su mu dodijeljeni.

U *Sporu oko posjeda u Bodroškoj županiji* (31–32) riječ je o ispravi Karla Roberta iz 1340. godine, kojoj se usprotivio neki Petar uime, već spomenutoga, opata Stjepana. Slijedi poglavlje *Pokušaj restauracije samostana i prve potvrde o osamostaljivanju Bijeje* (32–34) koje se nadovezuje na problem samostana koji su dospjeli pod upravu opata Stjepana, a riječ je o inicijativi povratka Bijeje pod upravu benediktinaca. Tom prilikom autor, na temelju izvora, raspravlja o samostalnosti Bijeje u odnosu na Grab. *Samozvani opat Konrad i odluke kapitula 1366.* (35–36) poglavlje je koje opisuje kako je nakon lažnoga opata Stjepana ponovno jedan lažni opat, taj put Konrad, upravljao tim dvama samostanima te se iznose izvori u kojima su četvorica opata opisala stanje u samostanima, kao i odluke kapitula vezane za iste. U poglavlju *Odnos Grabova i Bijeje i zemljopisni položaj opatije Grabovo* (36–38) objašnjava se razvoj Bijeje pod jurisdikcijom Grabova sve do gotove samostalnosti i/ili ravnopravnosti, kao i potvrda da se Grabovo nalazilo u Srijemu. Posljednje poglavlje prve cjeline *Grabovo kao naslovna opatija* (38–44) donosi interpretaciju izvora oko problema Grabova kao naslovne opatije za Bijelu, gdje se iznosi kako je

u 15. stoljeću Grabovo na neki način izgubilo primat nad Bijelom te je sačuvano isključivo u naslovima opata.

Druga cjelina, **II. Benediktinski samostan svete Margarete u Bijeloj** (45–167), počinje poglavljem *Prvi spomen samostana Bijeje i njegova veza s opatijom Grabovo* (45–48) u kojem se objašnjavaju izvori vezani za Bijelu, datirani u prvu polovicu 14. stoljeća, te podložnost Grabovu. U poglavlju *Pogled unatrag: posjedi grabovske opatije u 13. stoljeću* (48–51) autor opisuje izvor iz 1234. godine koji govori o posjedima u vlasništvu Grabova, koji su bili smješteni nedaleko od posjeda Bijeje u 14. stoljeću, kao i o patronatu opatije. Sljedeće poglavlje, »*Priorat*« *Bijela i pokušaji obnove reda u njemu* (51–54), donosi izvore vezane za problematiku oko lažnoga opata Stjepana i beogradskoga biskupa Pavla te se detaljno tumači izvor iz 1342. godine koji spominje Samostan »Bijela ili Grab«, na temelju kojega autor objašnjava Bijelu kao pravi samostan, a ne istovjetnost navedenih. U poglavlju *Samostanski posjedi i njegovi susjedi oko polovice 14. stoljeća* (54–57) na temelju izvora objašnjavaju se granice posjeda, blizina s benediktinskim samostanom Rudina, kao i prepoznatljivost Bijeje u 14. stoljeću. Slijedi poglavlje *Samozvani opat Konrad i neredi u »grangiji« Bijeloj* (57–60) koje donosi opis problema oko opata Konrada i njegova ponašanja u samostanu, no u fokusu je pojam »grangija«, koji se navodi u izvoru iz 1366., a koji pak autor, uz pomoć drugih izvora iz 14. stoljeća,

tumači na način da je Bijela, uz to što je bila grangija, bila i priorat, odnosno da je imala priora koji je bio podređen grabovskom opatu.

Preuređenje odnosa Grabova i Bijele (60–64) poglavlje je koje govori o (re) definiranju odnosa samostana tijekom 14. i 15. stoljeća, u kojem se objašnjava na koji je način Bijela od priorata došla do toga da je ravnopravna s Grabovom, pa čak i do činjenice da je Grabovo ostalo gotovo samo u naslovu opata. Sljedeće poglavlje, *Ekskurs: zagrebački Sakramentarij svete Margarete* (64–65), objašnjava kako se, unatoč pojedinim tumačenjima, taj sakramentarij nikako ne može dovesti u vezu s benediktinskim samostanom u Bijeloj. U *Dobu opata Lovre* (66–72) autor opisuje razvoj samostana od 1390. do 1421. godine kada je njima upravljao izvjesni opat Lovro. U tom je razdoblju sačuvano više izvora koji, prije svega, govore o dodjeljivanju službi, ali i oni nešto intrigantniji koji govore o pokušaju zagrebačkoga biskupa Eberharda da uzurpira samostan u prvoj polovici 15. stoljeća. O tome da su samostani ipak došli pod jurisdikciju zagrebačkoga biskupa saznaje se u poglavlju *Pod upravom zagrebačkog biskupa Ivana Albena* (72–75). Dakako, riječ je o drugom zagrebačkom biskupu, jer je prethodnik preminuo 1419. godine. Samostani su pod upravu Ivana Albena došli dodjelom pape Martina V., kako bi spomenuti pomogao gospodarskoj obnovi samostana, koja je bila loša, među ostalim, zbog provala Osmanlija. U poglavlju *Obnova*

opatske vlasti (76–80) opisuje se stanje nakon smrti Ivana Albena u Zagrebačkoj biskupiji, koje je izravno utjecalo na to da se u samostan vrati opatska jurisdikcija, uz sporove oko posjeda. Sljedeće poglavlje, *U kombinacijama kralja Matije Korvina* (80–82), obuhvaća opis prilika kada je opatska stolica u Bijeloj ponovno bila upražnjena. *Kraljeva dodjela »javne vjere«* (82–84) poglavlje je koje donosi opis povelje prema kojoj je Matija Korvin dodijelio status vjerodostojnoga mjesta samostanu u Bijeloj. Iako do sada nije pronađena ni jedna isprava koja bi bila te provenijencije, autor ističe važnost povelje kao jedne od rijetkih kojom se formalno ustanovilo vjerodostojno mjesto na području Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva.

U poglavlju *Pod raznim upravama... do dolaska novog opata* (84–88) objašnjavaju se pretenzije na upravu u Bijeloj, ali se iznosi i činjenica kako je Bijela bila postaja u prijevozu soli s Jadrana u unutrašnjost Kraljevstva. Slijedi poglavlje *Još jedna obnova opatske vlasti* (88–90) u kojem se opisuje na koji je način opatska vlast obnovljena 1468. godine. *Eustahije od Paksa, opat Grabove, Babócsa i Bijele* (91–95) poglavlje je u kojem je opisano djelovanje opata Eustahija od, vjerojatno, 1468. do njegova posljednjega spominjanja u izvorima 1482. godine. Da je Bijela ponovno ostala bez opata, govori poglavlje *U posjedu jajačkih banova* (95–97), a samostan je pod upravom jajačkih banova ostao do početka 16. stoljeća. Autor iznosi da postoji mogućnost da je takvu odredbu

donio i sam Matija Korvin početkom 80-ih godina 15. stoljeća. U poglavlju *Najstariji porezni popisi* (98–100) autor objašnjava dugovanja Bijele te zaključuje da bi, prema tim porezima, Bijela trebala biti dio kraljevih posjeda. Komplikacije u svezi s vlasništvima navedene su u poglavlju *Između kralja i jajačkih banova* (100–106), prema kojem se vidi da je od 90-ih godina 15. stoljeća pa sve do 1513. u Bijeloj gotovo u potpunosti nestao samostanski život. *Posljednja obnova pod patronatom panonhalmskog opata* (106–110) poglavlje je koje donosi opis izvora na temelju kojih se zaključuje da je pannonalmski opat Matej obnovio redovnički život u Bijeloj, razriješio vlasništvo s jajačkim banovima i to sve uz pomoć, ponajprije, kralja Vladislava II. te pape Leona X. O tome da je Bijela bila pod pokroviteljstvom pannonalmskoga opata Mateja saznaje se u poglavlju *Nesamostalna uprava opata Petra* »*Hrvata*« (110–117). Naime ovdje autor potanko iznosi izvore koji se odnose na spor opata Petra i Mateja oko samostalnosti, a iz kojih se izričito vidi kako je Bijela bila podređena Pannonhalmi. Poglavlje *Potruga za prikladnim opatom* (117–119) donosi prikaz prilika u kojima je Bijela, još jednom, ostala bez opata te da je njome upravljao nekakav svjetovni pravnik i njegov nasljednik, dijecezanski svećenik Lovro. U poglavlju *Opat Blaž i problem kaštela Oporovca* (119–123) opisano je kako plemić Juraj Korlatović, unatoč intervencijama opata Mateja i kralja Ludovika II., nije htio vratiti kaštel Oporovac u posjed

Bijele. Također rješenja oko toga spora počela su se nazirati tek intervencijom kralja Ivana Zapolje u prvoj polovici 1527. godine. Podrobnije objašnjenje spora nalazi se u poglavlju *Nagodba oko kaštela Oporovca* (123–127), gdje se potanko objašnjavaju okolnosti koje su dovele kaštel Oporovac pod upravu Jurja Korlatovića, njegove obveze te želje opata za povratkom kaštela u samostanske ruke. Poglavlje *Posljednje godine opatije* (127–130), kako i sam naslov govori, opisuju okolnosti nestanka redovničkoga života u opatiji početkom 30-ih godina 16. stoljeća. Na to se nadovezuje poglavlje *Gašenje opatije i tursko osvajanje* (130–134) u kojem je objašnjeno kako je Bijela postala utvrda te da su je Osmanlije, najvjerojatnije, zauzeli u prvoj polovici 40-ih godina 16. stoljeća.

Time da kler ugarske Crkve nije zabravio samostan u Bijeloj bavi se poglavlje *Bijela kao naslovna opatija u novom vijeku* (134–139) u kojem autor donosi prikaz različitih tumačenja Bijele, korištenja naslovom opata te pogrješnih interpretacija tijekom 16. i 17., pa i 18. stoljeća. Poglavlje »*Sve, što bi se još moglo reći, povijest je propadanja*« (139–162) podijeljeno je na osam potpoglavlja, od kojih je prvo *Popisi iz 1698. i 1702.* (140–142), a odnosi se na spominjanja i opis Bijele u tim popisima. Potpoglavlje *Detaljno izvješće iz 1761.* (142–146) obuhvaća podroban opis ruševina samostana Bijele, koji su sastavili plemićki sudac Požeške županije i njegov zamjenik, koji su obišli lokalitet. Sljedeće

potpoglavlje, *Taubeov opis* (146–147) odnosi se na njegov opis ruševine Bijele, doduše, ne tako detaljan kao onaj iz 1761. godine i bez spominjanja imena Bijele, no zbog opisanoga geografskoga položaja, zasigurno je riječ njoj. Zanimljivo je, kako autor iznosi, da je Taube smatrao da su ruševine srednjovjekovne te kako su bile u posjedima templara. U potpoglavlju *Putopis Pillera i Mitterpachera* (147–148) iznesene su zabilješke dvaju prirodoslovaca i profesora budimskoga sveučilišta, koji za ruševine kažu da ponegdje nije ni žbuka otpala te da se naziru i slike, od kojih jednu posebno opisuju. *Vojni zemljovid iz 1782.* (149–151) potpoglavlje je koje donosi opis ruševina na karti prve vojne izmjere Habsburške Monarhije. Sljedeće potpoglavlje, *Opisi iz 19. stoljeća: Čaplovič, Ilić Oriovčanin, Jovanović* (151–153), obuhvaća opis Bijele iz pera Slovaka Čaploviča, zatim slavonskoga svećenika Ilića Oriovčanina, koji je prenio većim dijelom Čaplovičev opis te navode pravoslavnoga svećenika Jovana Jovanovića. U *Likovnim prikazima* (153–157) autor je prikazao te opisao crteže i skice Bijele, prije svega, Ivana Kukuljevića Sakcinskoga te Huga Conrada de Hötendorfa i Ernesta Krambergera. Potpoglavlje *Fotografije* (157–162) obuhvaća detaljne opise fotografija ruševine s kraja 19. i početka 20. stoljeća, od kojih se posebno ističu fotografije povjesničara umjetnosti Gjura Szabe, te nekoliko iz druge polovice 20. stoljeća.

Poglavlje *Suvremena istraživanja i njihovi rezultati* (163–167) započinje

potpoglavljem *Prije arheoloških istraživanja* (163–166) koje se odnosi na radove i zaključke Gjura Szabe i Zorislava Horvata, dok se u potpoglavlju *Počeci arheoloških istraživanja* (166–167) objašnjava da su arheološka istraživanja pod vodstvom Andreja Janeša započela 2012. godine te da sustavno pridonose novim saznanjima o Bijeloj.

PRILOZI (169–180) obuhvaćaju popis poznatih opata Grabova i Bijele, *Dokumente datirane u samostanu Bijela, Zemljišne posjede samostana sv. Margarete u Grabovu i u Bijeloj* (s godinama spominjanja) te *Kronološki pregled izravnih vijesti o samostanima u Grabovu i u Bijeloj*. Zatim slijede *Kartografski i slikovni prilozi* (181–218) sa šezdeset i tri priloga.

Monografiju Stanka Andrića o benediktinskim samostanima u Grabovu i u Bijeloj treba preporučiti svima koje zanima povijest srednjovjekovnoga donjega međurječja Drave, Save i Dunava, jer gotovo sva događanja u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, općenito, na tom području (ne)izravno su utjecala i na razvoj samostana. Također onima koje zanima crkvena povijest, posebice srednjovjekovna crkvena povijest, monografija, osim kao izvor informacija, može poslužiti i kao primjer na koji način treba pristupiti izvorima i kako pisati o navedenom, a napose će pružiti primjer mladim povjesničarima. Naposljetku monografiju se treba preporučiti i svima onima koje zanima povijest današnje zapadne Slavonije.

Petra Plantosar